

Δημήτριος Καραμπερόπουλος

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΑΝΘΙΜΟΥ ΓΑΖΗ (1764-1828)
ΣΤΗ ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΓΝΩΣΗΣ
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: Η ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΙΜΟΥ ΓΑΖΗ

Εισαγωγή

Πριν από λίγα χρόνια στο φιλόξενο χώρο του Βόλου έγινε αναφορά στην άγνωστη πλευρά της φυσιογνωμίας του διαφωτιστή και επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή. Παρουσιάστηκαν οι καινούργιες έρευνες για τη θρησκευτικότητά του, την ορθόδοξη πίστη του¹. Στην παρούσα μελέτη θα γίνει αναφορά σε μια άλλη μεγάλη φυσιογνωμία της Μαγνησίας, σε έναν άλλο διαφωτιστή και διδάσκαλο του Γένους, τον Άνθιμο Γαζή. Θα παρουσιαστεί μια άγνωστη πτυχή της πνευματικής προσφοράς του στον αναγεννώμενο ελληνισμό.

Είμαστε περήφανοι που ο Θεσσαλικός χώρος γενικά και ιδιαίτερα αυτός της ευρύτερης περιοχής του Πηλίου, της Μαγνησίας, έχει αναδείξει σημαντικές προσωπικότητες κατά την εποχή της πνευματικής Νεοελληνικής Αναγέννησης, του Νεοελληνικού διαφωτισμού, οι οποίες κοσμούν το πάνθεον της Ελληνισμού και δίκαια αναγνωρίστηκαν για την προσφορά τους Διδάσκαλοι του Γένους: Ρήγας Βελεστινλής, Άνθιμος Γαζής, Γρηγόριος Κωνσταντάς, Δημήτριος-Δανιήλ Φιλιππίδης, Στέφανος Κομμητάς. Η προσφορά τους εκτός των άλλων διαπιστώνεται από τα έργα τους, στα οποία διατύπωσαν τις ιδέες του, την αγάπη για την πατρίδα τους, για το Γένος τους, το ενδιαφέρον για τους νέους, τη μόρφωσή τους και γενικότερα για την πρόοδο της πεφλημένης πατρίδος τους, της Ελλάδος.

Τα έργα τους αυτά, που τους καθιέρωσαν και τους τιμούμε, οφείλουμε εμείς οι νεώτεροι να τα γνωστοποιήσουμε ευρύτερα, να τα δώσουμε στους μαθητές, στους φοιτητές, στο κόσμο γενικότερα. Να μην εναπόκειται μόνο ως σπάνια έργα στα ράφια των μεγάλων Βιβλιοθηκών, αλλά να γίνουν κτήμα όλων εκείνων, οι οποίοι θα ήθελαν να τα γνωρίσουν, να γνωρίσουν τον δημιουργό τους, την σημαντική προσωπικότητά τους. Γι' αυτό και με την ευκαιρία σήμερα προτείνεται στους φορείς της Μαγνησίας, όπως για παράδειγμα στο Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας του Δήμου Βόλου, στο Ίδρυμα Πορφυρογένη και σε άλλους φορείς να αναλάβουν μια προσπάθεια γι' αυτά τα σημαντικά έργα και να επανεκδοθούν. Στο υπέροχο αυτό έργο να συνδράμουν και άλλοι άνθρωποι, να χρηματοδοτήσουν μια έκδοση και το όνομά τους να γραφεί για πάντα στην επανέκδοση αυτή, όπως ενίσχυαν οικονομικά τα έργα του Ανθίμου Γαζή, άνθρωποι που είχαν μια πνευματική ανησυχία και μια οικονομική δυνατότητα.

Έχουμε κάνει την αρχή με την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα. Έχουμε επανεκδώσει όλα τα έργα του Ρήγα Βελεστινλή με ευρετήρια και σχόλια². Τον περασμένο Μάιο, 2011, παρουσιάστηκαν εδώ στο Βόλο και σε ψηφιακό δίσκο. Τώρα ετοιμάζουμε το Λεξιλόγιο του Ρήγα, για να γίνει γνωστός ο πλούτος της γλώσσας του. Το ίδιο θα πρέπει να γίνει και για τους άλλους

¹ Εκτενέστερα βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ρήγας και Ορθόδοξη πίστη*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005.

² Ρήγα Βελεστινλή, *Άπαντα τα έργα*, για πρώτη φορά ολοκληρωμένα, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, (επιμέλεια-ευρετήρια-σχόλια Δημ. Καραμπερόπουλος), και σε ψηφιακό δίσκο, Αθήνα 2007.

Διδασκάλους του Γένους της Μαγνησίας. Να επανεκδοθούν όλα τα έργα τους. Ήδη του Ανθίμου Γαζή έχει επανεκδοθεί η «Γεωγραφία» του Μελετίου³, όπως επίσης και η «Νεωτερική Γεωγραφία» των Κωνσταντά και Φιλιππίδη από την κυρία Αικ. Κουμαριανού⁴. Από τη Βιβλιοθήκη της Βιέννης έχουμε λάβει σε ψηφιακό δίσκο το αντίτυπο του χάρτη του Γαζή «Πίναξ Γεωγραφικός της Ελλάδος», που το 1800 εκδόθηκε στη Βιέννη από τον Μύλλερ, ο χαλκογράφος και της «Χάρτας της Ελλάδος» του Ρήγα Βελεστινλή. Σχεδιάζουμε να επανεκδώσουμε και αυτόν τον χάρτη αν υπάρξει κάποια μικρή οικονομική συμπαράσταση.

Ο Ανθιμος Γαζής είναι από τους λίγους Διδασκάλους του Γένους, που εκτός από την πνευματική προσφορά του, συμμετείχε ενεργά και στις επαναστατικές πολεμικές δράσεις, εδώ στην Μαγνησία. Είχε μνηθεί στην Φιλική Εταιρεία. Σχετικές μελέτες έχουν δημοσιευθεί, όπως για παράδειγμα του Γιάννη Μουγογιάννη⁵. Είναι πλέον γνωστή η ηγετική θέση του Γαζή στην Επανάσταση του Πηλίου-Μαγνησίας τον Μάιο του 1821. Χαρακτηριστικά από το στρατόπεδο του Βόλου στις 7 Μαΐου 1821 απήντησε την Προκήρυξή του «Προς τους λαούς της Ζαγοράς, των Φερών και της Αγυιάς»⁶. Μεταξύ των άλλων ο Γαζής τόνιζε ότι οι εκλεγμένοι αντιπρόσωποι από την κάθε περιοχή «ως βουλευταί θα συστήσωσιν την Βουλήν της Θετταλομαγνησίας. Ούτοι κατά τα αρχαία θέσμια των προγόνων μας και τας συστάσεις του Ρήγα του Θεσσαλού, θα συντάξουν την Νομικήν Διάταξιν, η οποία θα κανονίξη εις το μέλλον τα της διοικήσεως των χωρίων και της επαρχίας μας, τον διοργανισμόν του πολέμου και τα δίκαια των συμπατριωτών μας». Διαπιστώνεται κατ' αυτόν τον τρόπο ότι ο Γαζής γνώριζε το Σύνταγμα του Ρήγα «τας συστάσεις» και το συνιστά για τη διοργάνωση του ελεύθερου χώρου μετά την επανάστασή του.

Όστος επειδή στο στρατόπεδο των επαναστατών το ηθικό ήταν πεσμένο, ο Άνθιμος Γαζής δίνει εντολή στους γραμματισμένους να αντιγράψουν τον Θούριο του Ρήγα «Ως τότε παλληκάρια» και να τραγουδήσουν για να εμψυχωθούν οι στρατιώτες. Πράγματι πλήρεις ενθουσιασμού μετά επιτέθηκαν στους Τούρκους της γενέτειρας του Ρήγα, του Βελεστίνου. Εκεί οι επαναστάτες συγκάλεσαν τη «Βουλή Θετταλομαγνησίας» αν και οι Μακρινιτζιώτες επέμεναν τη σύγκλησή της στη Μακρινίτσα, τελικά επικράτησε η άποψη του Γαζή ώστε να συγκληθεί στο Βελεστίνο προς τιμήν του Ρήγα. Πράγματι συγκλήθηκε στις 11 Μαΐου 1821 με πρόεδρο τον Ανθιμο Γαζή και γραμματέα τον Φίλιππο Ιωάννου, τον μετέπειτα καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το σημαντικό αυτό γεγονός της συγκλήσεως της Βουλής

³ Μελετίου, *Γεωγραφία παλαιά και νέα...πλήστες δε σημειώμασιν επαυξηθείσα μετά τινων παραρτημάτων και πέντε Γεωγραφικών Πινάκων και επιδιορθωθείσα* εξεδόθη το δεύτερον υπό Ανθίμου Γαζή του Μηλιώτου, Βενετία 2007.

⁴ Δανιήλ Φιλιππίδης, Γρηγ. Κωνσταντάς, *Γεωγραφία νεωτερική*, επιμέλεια Αικατερίνη Κουμαριανού, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2006.

⁵ Ενδεικτικά βλ. Ι.Μ. Χατζηφώτης, *Άνθιμος Γαζής (1758-1828)*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1969, όπου προγενέστερη βιβλιογραφία. Γιάννη Μουγογιάννη, «Άνθιμος Γαζής (1758-1828)», στο Μορφαί της Μαγνησίας, Βόλος 1973, σελ. 67-113. και το ίδιο κείμενο στο *Τρεις Πηλιορείτες πρωτοπόροι*, Βόλος 1993, σελ.13-82. Του ίδιου «Άνθιμος Γαζής. Ο Μηλιώτης διαφωτιστής και παναστάτης», στο Κώστας Λιάπης (επιμ.), *Οι τρεις Μηλιώτες Διδάσκαλοι του Γένους (Άνθ. Γαζής-Γρηγ. Κωνσταντάς-Δαν. Φιλιππίδης). Βίοι παράλληλοι-Πτυχές της ζωής και του έργου τους*, Πρακτικά του Α΄ Πανελληνίου Συνεδρίου (2000), Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Μηλεών, Βόλος 2002, σελ. 97-108.

⁶ Γιάνης Κορδάτος, *Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς από τα αρχαία χρόνια ως τα σήμερα*, εκδόσεις "20^ο αιώνας", Αθήνα 1960, σελ. 662-664 και η αναφορά στη σελ. 664.

Θετταλομαγνησίας στο Βελεστίνο, το τιμήσαμε με ένα μνημείο, για να γίνει γνωστό το γεγονός, έργο προσφορά του αγαπητού φίλου και λογίου Γεωργίου Διονυσίου⁷.

Μελετώντας τα έργα του Ανθίμου Γαζή διαπιστώνονται οι ιδέες, οι αντιλήψεις του για την εκπαίδευση, για τη μόρφωση και πνευματική πρόοδο των νέων και γενικότερα των Ελλήνων. Άξιο προσοχής είναι το γεγονός ότι το πρώτο βιβλίο, που εξέδωσε ο Ανθιμος Γαζής το 1799 και με το οποίο εμφανίζεται στα νεοελληνικά γράμματα, είναι ένα βιβλίο «Φυσικής Ιστορίας» σχετικά με την εξήγηση των φυσικών φαινομένων, για την κοσμολογία, αστρονομία, για τους νόμους της φύσεως, για τον ήχο, το φως, τη γεωλογία, τη γεωγραφία, το ύδωρ, τα φυτά, τα ζώα και τον άνθρωπο⁸. Σε υποσημείωση (σελ. 629) μάλιστα με πόνο γράφει σχετικά με την έλλειψη τέτοιων βιβλίων στα ελληνικά, «*Προ δεκαπέντε ήδη χρόνων ήρξατο η Φυσική Ιστορία να αυξάνη με γιγαντιαία βήματα, αι νέα εφευρέσεις συνέδραμον κατά πολλά εις την αύξησίν της, και έφθασεν εις ένα μέγιστον βαθμόν. Όλα τα γένη της Ευρώπης είναι πεπλουτισμένα από φυσικάς ιστορίας, ημείς δε κατά πάντα δυστυχείς*».

Κατά το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνας και τις δύο προεπαναστατικές δεκαετίες παρατηρείται σημαντική αύξηση εκδόσεως ελληνικών βιβλίων των θετικών επιστημών δια των οποίων η σύγχρονη γνώση μεταφέρονταν από την Ευρώπη στον ελληνικό χώρο⁹. Ο Γαζής είχε αντιληφθεί τη σημασία της επιστημονικής νεώτερης γνώσης για το φωτισμό του Γένους και γι' αυτό εξάλλου στέλνει πολλά επιστημονικά βιβλία στη Σχολή Μηλεών, που ιδρύει μαζί με τους λογίους εξαδέλφους του Γρηγ. Κωνσταντά και Δαν. Φιλιππίδη. Μάλιστα πολλά βιβλία φέρουν την υπογραφή του¹⁰. Παράλληλα ο Γαζής συμμετέχει στη γνώση της ελληνικής γλώσσας και γραμματείας, όπως αποδεικνύεται από την έκδοση των δύο σημαντικών έργων του, του δίτομου της «*Βιβλιοθήκης Ελληνικής*»¹¹ με όλους του αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και βέβαια του τρίτομου «*Λεξικού*» του¹². Χαρακτηριστικά γράφει ο Γαζής για το Λεξικό του: «*Η έφεσις την οποίαν προ πολλού εν εμαυτώ έτρεφον εις το να ιδω το Γένος μου πεπλουτισμένον με όσον το δυνατόν εντελές Ελληνικόν Λεξικόν, πολλάκις με ενεθάρρυνεν εις το να κινήσω πάντα λίθον προς εκτέλεσιν του τοιούτου καλού έργου*». Και πράγματι το πέτυχε με την έκδοσή του τρίτομου Λεξικού του.

Επί πλέον ο Ανθιμος Γαζής εκφράζει και τις παιδαγωγικές του αντιλήψεις, τον τρόπο σπουδής των νέων, στον πρόλογο της «*Γεωγραφίας*» του Μελετίου¹³, που επανεκδίδει το 1807 και συνοπτικά μνημονεύονται μερικά στοιχεία. Τονίζει στην αρχή του προλόγου του ότι «*η Γεωγραφία και η Ιστορία όχι μόνον στολιζουσι τον*

⁷ Βλ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος, «*Βουλή Θετταλομαγνησίας*» Βελεστίνο, 11 Μαΐου 1821. Η ανέγερση του Μνημείου το 2000 και το γκρέμισμά του το 2008, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009. Μετά το ανίερο γκρέμισμά του από τη Δημοτική Αρχή του 2008, δυστυχώς ακόμη δεν ξαναστήθηκε το Μνημείο αυτό.

⁸ Βενιαμίν Μαρτίνος, *Γραμματική των φιλοσοφικών επιστημών ή Σύντομος ανάλυσις της πειραματικής νεωτέρας φιλοσοφίας νυν δε το πρώτον εκδοθείσα εις την κοινήν των Ελλήνων διάλεκτον και μετά πλείστον σημειωμάτων επαυξηθείσα* παρά Ανθίμου Γαζή, εν Βιέννη 1799.

⁹ Γιάννης Καραός, *Οι θετικές επιστήμες στον ελληνικό χώρο (15^{ος}-19^{ος} αιώνας)*, Αθήνα 1991.

¹⁰ Βλ. Δήμητρα Ανδριτσάκη-Φωτιάδη, *Κατάλογος παλαιών εντύπων της ιστορικής Βιβλιοθήκης Μηλεών Πηλίου*, πρόλογος Λουκίας Δρούλια, Ιστορική Βιβλιοθήκη Μηλεών, Αθήνα 1993.

¹¹ Ανθιμος Γαζής, *Βιβλιοθήκης Ελληνικής βιβλία δύο περιέχοντα κατά χρονικήν πρόοδον τας περί των εξόχων Ελλήνων συγγραφέων βεβαιότερας ειδήσεις*, Βενετία 1807.

¹² Άνθιμος Γαζής, *Λεξικόν Ελληνικόν προς χρήσιν των περί τους παλαιούς συγγραφείς ενασχολουμένων, επιστάσια και διορθώσει Σπυρίδωνος Βλαντή*, Βενετία, τόμ. Α', 1809, τόμ. Β' 1812, τόμ. Γ' 1816. Βλ. Αικ. Κουμαριανού, «*Ανθίμου Γαζή "Λεξικόν Ελληνικόν"*. Η ιστορία μιας Λεξικογραφικής προσπάθειας», *Ο Ερανιστής*, τόμ. 2, τεύχ. 9/10 (1964), σελ. 163-186.

¹³ Μελετίου *Γεωγραφία παλαιά και νέα...πλείστοις δε σημειώμασιν επαυξηθείσα μετά και τινων Παραρτημάτων και πέντε Γεωγραφικών Πινάκων και επιδιορθωθείσα*, εξεδόθη ήδη το δεύτερον υπό Ανθίμου Γαζή του Μηλιώτου, εν Βενετία, τύποις Πάνου Θεοδοσίου του εξ Ιωαννίνων, 1807, τόμ. Α', σελ. ζ'-ιγ'.

άνθρωπον, αλλά και τον αποκαθιστάνουσι τω όντι πολίτην και ωφέλιμον εις την πολιτικήν κοινωνία». Αφού αναπτύξει τα χαρακτηριστικά της Γεωγραφίας και της Ιστορίας επισημαίνει ότι αυτές τις επιστήμες «έπρεπε να σπουδάζωσιν οι νέοι του γένους εις τα σχολεία μας». Γι' αυτό εξάλλου και σε όλα σχεδόν τα ιστορικά και γεωγραφικά βιβλία, που επιμελήθηκε, προσέθετε και γεωγραφικούς χάρτες για την καλλίτερη κατανόηση από τους αναγνώστες του γεωγραφικού χώρου.

Επισημαίνει ωστόσο ότι στους νέους του Γένους μας δεν διδάσκονταν τα «αναγκαιότατα μαθήματα», αλλά κατατρίβονταν οι μαθητές στην ανάγνωση της Οκταήχου και του Ψαλτηρίου χωρίς να έχουν τη δυνατότητα να κατανοήσουν τα αναγινωσκόμενα με αποτέλεσμα να αηδιάζουν και να μην έχουν όρεξη για μάθηση. Και καταχωρίζει την πρότασή του: «Η μέθοδος την οποίαν εγώ στοχάζομαι επιτήδειον δια να βαλθή εις τα κοινά σχολεία είναι αύτη. Πρώτον να γυμνάζωνται οι νέοι εις το να γνωρίσωσι καλώς τα γράμματα και να αναγινώσκωσιν ελευθέρως πρέπει να διαβάζωσι τους απλούς ηθικούς μύθους του Αισώπου των οποίων η ανάγνωσις προξενεί εις τους νέους και ηδονήν και ωφέλειαν». Μάλιστα προσθέτει ότι η μέθοδος αυτή ακολουθούνταν από τους «Προπάτορές» μας, παραθέτοντας μάλιστα σχετικό κείμενο από τον γεωγράφο Στράβωνα και τη σχετική παραπομπή «Βιβλ Α', σελ. 19»¹⁴.

Στη συνέχεια ο Γαζής συμπληρώνει την πρότασή του για τη μέθοδο εκπαίδευσης πως «μετά τους μύθους οι παίδες πρέπει να σπουδάζωσι την χριστιανικήν διδασκαλίαν δια να μάθωσι τα άρθρα της πίστεως και την προσευχήν των». Ακολουθώντας οι μαθητές «να γυμνάζωνται εις το βιβλίο Αποθήκη των Παίδων»¹⁵, το οποίο περιέχει μύθους, ιστορία και γεωγραφία και άλλα αναγκαία. Να γυμνάζονται «εις το γράφειν και αριθμείν». Έπειτα οι μαθητές να «εμβαινουσιν εις την σπουδήν της γεωγραφίας και ιστορίας». Και συμπληρώνει ότι αυτός ήταν και ο σκοπός του Μελετίου με τη συγγραφή της Γεωγραφίας του στην οποία διάσπαρτα καταχωρίζει πληροφορίες από τη μυθολογία και την ιστορία. Γι' αυτό τονίζει ο Γαζής επιμελήθηκε την επανέκδοσή της Γεωγραφίας του Μελετίου στην οποία καταχώρισε υποσημειώσεις και παραρτήματα. Επί πλέον πρόσθεσε πέντε γεωγραφικούς χάρτες για τις τέσσερις ηπείρους και ένα πέμπτο «της πατρίδος ημών Ελλάδος, της οποίας και η γεωγραφία και η ιστορία μας είναι πολλά αναγκαία», συμπληρώνοντας πως η έκδοση αυτή της Γεωγραφίας του Μελετίου αποβλέπει «εις την ωφέλειαν του Γένους».

Καταλήγει τον πρόλόγό του με την άποψη ότι η Γεωγραφία «αποκαθιστά τον σπουδάζοντα αυτήν άξιον πολίτην και εγκάτοικον της γής, άξιον συναναστροφής και επιτήδειον εις όλας τας πραγματείας και χρείας της ζωής μας και άξιον του να ακούη παρά πάντων 'Πολλών δ' ανθρώπων ίδεν άστεα και νόον έγνω'», φράση παρμένη από τον Όμηρο¹⁶ και την οποία είχε θέσει και ο Ρήγας στο ανοιχτό βιβλίο δίπλα στο πόδι της θεάς επιστήμης¹⁷. Μάλιστα στον δεύτερο τόμο της Γεωγραφίας του

¹⁴ Το κείμενο της παραπομπής βρίσκεται στο Στράβων, *Γεωγραφικά Α'*, κεφάλαιο Δεύτερο 8.

¹⁵ Ο Άνθιμος Γαζής το 1807, που γράφει την Εισαγωγή αυτή στην επανέκδοση της Γεωγραφίας του Μελετίου, θα είχε υπ' όψιν του την «Αποθήκη των Παίδων» του Σπ. Βλαντή (1765-1830), ο οποίος μετέφρασε το διδακτικό βιβλίο της Jeanne-Marie Leprince de Beaumont (1711-1780), *Le Magasin des Enfants, ou Dialogue d'une sage gouvernante avec ses eleves* (1756 σε τέσσερις τόμους). Στα ελληνικά η μετάφραση του Σπ. Βλαντή εκδόθηκε δύο φορές στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, από το 1788 μέχρι το 1797. Τρίτη επανέκδοση μνημονεύεται το 1803 (τόμος Β'), το 1805 (τόμοι Α' και Δ') και το 1806 (τόμος Γ'). Σχετικά βλ. Φίλιππος Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα. Βιβλία-Φυλλάδια. Τόμος Πρώτος 1801-1818*, Βιβλιολογικό Εργαστήρι, Ελληνικό Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1997, αρ. 1803.11, 1805.9-10, 1806.8. Σημειώνεται ότι το 1805 η «Αποθήκη των Παίδων» εισήχθη ως διδακτικό εγχειρίδιο στα σχολεία της Ιονίου Πολιτείας.

¹⁶ Είναι από την *Οδύσσεια Α'*, 3.

¹⁷ Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η 'Χάρτα της Ελλάδος' του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, Αθήνα 1998, σελ. 29.

Μελετίου ο Γαζής έχει καταχωρίσει εκτενή σημείωση για τη Μαγνησία όπου εκτός των άλλων τονίζει ότι τα χωριά του Πηλίου «διοικούνται δημοκρατικώς με πατριωτισμόν»¹⁸. Τα ίδια γράφει και όταν αναφέρεται στις Κυδωνίες¹⁹. Κατ' αυτόν τον τρόπο διαφαίνονται οι πολιτικοκοινωνικές αντιλήψεις του Ανθίμου Γαζή.

Επί πλέον ο Γαζής δείχνει μεγάλο ενδιαφέρον για τις αρχαιότητες. Βρίσκει ευκαιρία να τις επισημάνει, όπως ενδεικτικά αναφέρουμε ότι καταγράφει τις επιγραφές στη Μακρινίτσα²⁰, στη Σκιάθο²¹, όπου βρήκε ένα λίθο με δύο επιγραφές και τις οποίες αντιγράφει. Μάλιστα σε άλλη σελίδα της Γεωγραφίας με θλίψη γράφει για την ληηλασία των αρχαιοτήτων από τους ξένους. Όταν ο Μελέτιος γράφει για ναό της θεάς Δήμητρος στην Ελευσίνα, ότι το «άγαλμα σώζεται μέχρι του νυν» ο Γαζής ωστόσο σημειώνει, στοιχείο που δείχνει πόσο ενημερωμένος ήταν, «κατά δυστυχίαν και τούτο το τίμιον λείψανον της αρχαιότητος προς τοις άλλοις μας το επήραν οι Άγγλοι περί του 1802»²². Με την ευκαιρία ας μνημονεύσουμε και του άλλου τέκνου του Πηλίου του Δανιήλ Φιλιππίδη την θέση, που υποστήριζε ότι πρέπει να γνωρίζουμε την ιστορία και τη γεωγραφία της πατρίδος μας, διότι διαφορετικά, τόνιζε στον πρόλογο του βιβλίου του «Ιστορία της Ρουμουνίας»²³ ότι «Ο την ιστορίαν και την γεωγραφίαν της εαυτού πατρίδος αγνοών το νήπιον εστι της πατρίδος».

Σημαντική ήταν η συμβολή του Ανθίμου Γαζή στην έκδοση του πρώτου βιβλίου Χημείας, της καινούργιας επιστήμης, η οποία εκείνα τα χρόνια είχε κάνει την επιστημονική της εμφάνιση με τις εργασίες του Λαβουαζιέ (A. L. Lavoiser, 1743-1794) και των άλλων χημικών. Το 1802 επιμελείται την έκδοση του βιβλίου «*Philosophie Chimique*» του Γάλλου Φουρκροά (A.-F. Fourcroy, 1755-1809), που μεταφράστηκε στα ελληνικά με τίτλο «*Χημική Φιλοσοφία ή στοιχειώδεις αλήθειαι της νεωτέρας χημικής*»²⁴ από τον ιατρό Θεοδόσιο Ηλιάδη, ο οποίος δυστυχώς νέος ήδη είχε αποβιώσει. Είναι το πρώτο βιβλίο Χημείας στην ελληνική γλώσσα και γι' αυτό η συμβολή του Γαζή στην ανάπτυξη της νέας επιστημονικής γνώσης στην Ελλάδα είναι σημαντική. Επί πλέον, όπως σημειώνει ο Γαζής για τη σημασία και εγκυρότητα του βιβλίου, πως το βιβλίο του Φουρκροά μεταφράστηκε σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες, «όλα τα πεπαιδευμένα γένη της Ευρώπης έσπευσαν να το μετενέγκωσιν έκαστον εις την ιδίαν διάλεκτον». Γι' αυτό και ο ιατρός Θεοδόσιος Ηλιάδης «δεν υπέφερεν να μένη το ημέτερον Γένος υστερημένον του τοιούτου θησαυρού», το μετέφρασε στην «*ημετέραν διάλεκτον*». Και ο ίδιος ο Γαζής πλήρωσε τα έξοδα της έκδοσης «*δι' ιδίων μου αναλωμάτων*», όπως σημειώνει στον πρόλογο, για την ωφέλεια του γένους και στη μνήμη του μεταφραστή. [Εδώ η σελίδα τίτλου *Χημική Φιλοσοφία*]

Μάλιστα την έκδοση αυτή ο Γαζής την αφιερώνει στον δάσκαλό του στις Μηλίες «'Ανθιμο», ευχαριστώντας τον για τις ευεργεσίες, τις οποίες είχε κατά την εκπαίδευση «*χειραγωγός γενόμενος άριστος*», όπως σημειώνει και γι' αυτό θα έχει «*δια βίου την ευγνωμοσύνη*» του και υπογράφει «*ο Σος μαθητής ο Αρχιμανδρίτης Άνθιμος Γαζής*». Προσφέρει κατ' αυτόν τον τρόπο ο Γαζής και ένα δίδαγμα πως θα

¹⁸ Μελετίου *Γεωγραφία παλαιά και νέα...ό. π.*, 1807, τόμ Β', σελ. 450-456.

¹⁹ Μελετίου *Γεωγραφία παλαιά και νέα...ό. π.*, 1807, τόμ. Γ', σελ. 157, υποσημ. α'.

²⁰ Μελετίου *Γεωγραφία παλαιά και νέα...ό. π.*, 1807, τόμ. Β', σελ. 453-454.

²¹ Μελετίου *Γεωγραφία παλαιά και νέα...ό. π.*, 1807, τόμ Γ', σελ. 13, υποσημ. α'.

²² Μελετίου *Γεωγραφία παλαιά και νέα...ό. π.*, 1807, τόμ.Β', σελ. 353. Για την αρπαγή του αγάλματος το 1802 από τον Άγγλο Edward Daniel Clarke βλ. Κυριάκου Σιμόπουλου, *τόμ. Γ1 Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1800-1810*, Αθήνα 1975, σελ. 73-77.

²³ Δανιήλ-Δημητρίου Φιλιππίδη, *Ιστορία της Ρουμουνίας*, Λειψία 1816.

²⁴ Α.Φ. Φουρκροά, *Χημική φιλοσοφία ή στοιχειώδεις αλήθειαι της νεωτέρας Χημικής, νεωτέρα τινι μεθόδω τεταγμένα*, εκ γρακισθείσα μετά προσθήκης και τινων σημειωμάτων υπό Θεοδοσίου Μ. Ηλιάδου, επιδιορθωθείσα και τύποις εκδοθείσα υπό Ανθίμου Γαζή Αρχιμανδρίτου, εν Βιέννη 1802.

πρέπει να τιμούμε του δασκάλους μας που μας εισήγαγαν στη γνώση. Στον πρόλογο του βιβλίου διαπιστώνεται η ευρύτερη γνώση του Γαζή και στο νεοφανές επιστημονικό πεδίο της Χημείας, που εκείνα τα χρόνια έκανε τα πρώτα βήματά της. Παραθέτει σε υποσημείωση τους τίτλους σχετικών γαλλικών ή γερμανικών προσφάτων βιβλίων ή περιοδικών Χημείας, στοιχείο της επιστημονικής του ενημέρωσης.

Ιδιαίτερα ο Γαζής τονίζει πως στο βιβλίο αυτό της Χημείας καταγράφονται νέες λέξεις, νέοι όροι στην ελληνική γλώσσα, αποτέλεσμα των νέων ερευνών και εξέλιξης της επιστήμης αυτής. Χαρακτηριστικά τονίζει: «*Και αν ο μεταφραστής εμεταχειρίσθη εις την μετάφρασιν καινούργιές λέξεις, δεν πρέπει να είναι μεμπτός. Ας μην τολμήσουν οι δύστηνοι λογοδαίδαλοι ή λεξιθήραι και εις τούτο να ανοίξουν την γραώδη γλώσσαν των, προφασιζόμενοι τάχα, ότι αι λέξεις δεν είναι της Αττικής Κωλοιάδος, αλλ' ας μάθουν πρώτον ότι κάθε επιστήμη, ως έν Λεξικόν έχει τας ιδίας της τεχνικάς λέξεις*». Και συμπληρώνει ότι ο «*μεταφραστής εφύλαξε εν πάσιν όσον ηδύνατο την αναλογίαν*». Προσθέτουμε ότι με το βιβλίο αυτό καθιερώνεται η ελληνική χημική ονοματολογία.

Για να έχουμε μια συνολική εικόνα του όλου έργου του Ανθίμου Γαζή στο Παράρτημα δίνεται συνοπτικά ο κατάλογος της εργογραφίας του, στην οποία διαφαίνεται η πνευματική του συνεισφορά κατά την προεπαναστατική εποχή. Μια πρώτη γενική παρατήρηση, που μπορούμε να κάνουμε, είναι η διαπίστωση ότι παρότι ο Ανθιμος Γαζής είναι κληρικός, μόνο τρία εκκλησιαστικά βιβλία επιμελήθηκε και εξέδωσε, ενώ συμμετέχει στην έκδοση και προβολή έργων των θετικών επιστημών και των χαρτών.

Κατά το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνας και τις δύο προεπαναστατικές δεκαετίες παρατηρείται σημαντική αύξηση στην έκδοση ελληνικών βιβλίων, δια των οποίων η σύγχρονη γνώση μεταφέρονταν από την Ευρώπη στον ελληνικό χώρο. Μάλιστα κατά τις δύο προεπαναστατικές δεκαετίες εκδόθηκαν περισσότερα βιβλία από ότι στα πενήντα χρόνια του 18^{ου} αι. Οι καινούργιες ιατρικές γνώσεις καταχωρίζονται στα καθαυτό ιατρικά βιβλία, αλλά και σε άλλα βιβλία, όπως φυσικές, φιλοσοφικά, ιστορικά, σχολικά εγχειρίδια, ακόμη και σε θρησκευτικού περιεχομένου βιβλίο. Επί πλέον σύγχρονες ιατρικές γνώσεις περιλαμβάνονται πολλές φορές και στο προεπαναστατικό περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος*²⁵, που εκδόθηκε στη Βιέννη το 1811 μέχρι το 1821 και με πρώτο υπεύθυνο τον Ανθιμο Γαζή. Μάλιστα έχουμε τεκμηριώσει ότι τα ιατρικά θέματα καταλαμβάνουν το 10% των σελίδων του *Ερμή του Λογίου*²⁶.

Ο Ανθιμος Γαζής, (1764-1828)²⁷ εγκαταστάθηκε στη Βιέννη το 1796 ως εφημέριος στον Ιερό Ναό του Αγίου Γεωργίου της Ελληνικής Κοινότητας²⁸. Κατά τα πρώτα χρόνια της διαμονής του στη Βιέννη επιδόθηκε «*εις την μελέτην των*

²⁵Το αξιόλογο προεπαναστατικό *Ερμής ο Λόγιος*, επανεκδόθηκε φωτομηχανικά από το Ελληνικό Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο, διευθυντής Μάνος Χαριτάτος, σε έντεκα τόμους, Αθήνα 1988-1990.

²⁶ Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η ιατρική ευρωπαϊκή γνώση στον ελληνικό χώρο 1745-1821*, Βιβλιοθήκη Ιστορίας της Ιατρικής, αρ. 1, Αθήνα 2003, σελ.178.

²⁷ Για το έτος γεννήσεως του Ανθ. Γαζή βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Περί Ανθίμου Γαζή και ιατρού Αγγέλου Μελισσηνού», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 32, Λάρισα 1997, σελ. 167-171, και σε ανάτυπο Αθήνα 1998.

²⁸ Σωφρόνιος Ευστρατιάδης, *Ο εν Βιέννη Ναός του Αγίου Γεωργίου και η Κοινότης των Ελλήνων Οθωμανών υπηκόων*, Αλεξάνδρεια 1912, σελ. 136 κ. εξ. Ανδρόνικος Κ. Δημητρακόπουλος, *Προσθήκαι και διορθώσεις εις την Νεοελληνικήν Φιλολογίαν Κ. Σάθα*, Λειψία 1871, σελ. 115-116.

φυσικομαθηματικών επιστημών», όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Σάθας²⁹. Γι' αυτό εξάλλου στο βιβλίο, που επιμελήθηκε και εξέδωσε το 1802, «Χημική Φιλοσοφία» αναγράφει στον τίτλο ότι ήταν «μέλος της εν Ιέννη Εταιρείας των Ορυκτολόγων». Καρπός της δραστηριότητάς αυτής του Γαζή ήταν μία σειρά από εκδόσεις βιβλίων των θετικών επιστημών, όπως διαπιστώνεται στην παρατιθέμενη στο τέλος εργογραφίας του.

Το πρώτο έργο με το οποίο ο Ανθιμος Γαζής εμφανίζεται στα ελληνικά γράμματα είναι το βιβλίο του Βενιαμίν Μαρτίν (Benjamin Martin, 1704-1782), το οποίο μετέφρασε και στο οποίο πρόσθεσε πολλές σημειώσεις και παραρτήματα. Ο τίτλος του βιβλίου είναι: «Γραμματική των φιλοσοφικών επιστημών, ή Σύντομος ανάλυσις της πειραματικής φιλοσοφίας κατ' ερωταπόκρισιν...», Βιέννη 1799. Είναι πολύ παιδαγωγικός ο τρόπος αυτός με την ερώτηση-απάντηση, που χρησιμοποιήθηκε από τον Ανθιμο Γαζή³⁰. Στο βιβλίο αυτό ο Γαζής έχει καταχωρίσει και μία ολοσέλιδη δική του χαλκογραφία, στην οποία αναγράφει και έτος γεννήσεως του, το 1764. Γι' αυτό τονίζουμε ότι θα πρέπει πλέον να αναγράφεται το 1764 ως έτος γεννήσεώς του και όχι το 1758, το οποίο μνημονεύουν μερικοί συγγραφείς. Θα πρέπει πλέον να διορθωθούν όλα τα κείμενα, στα οποία δημοσιεύονται η λαθεμένη ημερομηνία γεννήσεώς του. [Εδώ η χαλκογραφία του Ανθίμου Γαζή]

Ο Ανθ. Γαζής στον πρόλογό του «Τοις Εντευξομένοις», στο πρώτο αυτό πόνημά του, (ηλικίας τότε 35 ετών), επισημαίνει την διακαή επιθυμία του, όπως εξάλλου το απέδειξε και η πορεία του, να συμβάλει στην μόρφωση των συμπατριωτών του, των Ελλήνων, απαλλάσσοντας την αχλύ της απαιδευσίας τους: «*Εν ώ πάντες πάντοθεν σπεύδουσι το δυνατόν έκαστος να συνεισφέρωσί τι εις το κοινόν καλόν, εγώ δεν ημπόρεσα να αντισταθώ εις την ανέκαθεν ζέουσαν επιθυμίαν, οπού εξωπύρουν εν εμαυτώ, να γένω καγώ ωφέλιμος εις το αρχόμενον ήδη θεία χάρητι της επικαλυπτούσης αχλύος απαλλάττεσθαι έθνοους μου. ..τους Έλληνας*».

Επίσης τονίζει ότι για την αξία του βιβλίου, που μεταφράζει, δεν χρειάζεται να την συστήσει ο ίδιος, διότι η μετάφραση του βιβλίου σε τόσες γλώσσες «*αδυνατίζουνσι κάθε εδικήν μου σύστασιν*», όπως γράφει ο Γαζής. Το μόνο που απαιτείται είναι να δώσει λόγο για την μετάφραση, εάν πράγματι είναι καλή. Τονίζει ωστόσο ότι όσοι θα θέλουν να κάνουν κριτική να «*γένωσι μετριώτεροι δικασταί της μεταφράσεως*» διότι θα πρέπει να λάβουν υπ' όψιν τους «*πόσον δύσκολον είναι να μεταφέρη τις εις μίαν διάλεκτον νέας ιδέας*». Επισημαίνει κατ' αυτόν τον τρόπο το πολύ σοβαρό πρόβλημα της ελληνικής επιστημονικής ορολογίας για τα νέα επιστημονικά δεδομένα κατά την εποχή πριν από τη δημιουργία του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1837, που τότε εντοπίζονται οι απαρχές, όπως έχουμε τεκμηριώσει, της ελληνικής ιατρικής ορολογίας³¹. [Εδώ ο τίτλος Γραμματική των Φιλοσοφικών επιστ.]

Για την αξία της έκδοσης αυτής του βιβλίου του Γαζή «Γραμματική των φιλοσοφικών επιστημών» ο Γεώργιος Ζαβίρας³² στο σημαντικό χειρόγραφο, που αργότερα εκδόθηκε σε βιβλίο με τίτλο «*Νέα Ελλάδα*» σημειώνει ότι «*τούτο το βιβλίον είναι ένα από τα πλέον εξάίρετα οπού εγράφησαν εις την γλώσσαν μας*». Παρόμοια επίσης γράφονται και από τον Barbie du Bocage στο περιοδικό *Magasin*

²⁹ Κων. Σάθα, *Νεοελληνική Φιλολογία*, Αθήνα 1868, σελ. 693.

³⁰ Παρόμοια εννέα χρόνια πιο πριν χρησιμοποιήθηκε η ερώτηση-απάντηση και από τον Ρήγα στο «*Φυσικής απάνθισμα*», Βιέννη 1790.

³¹ Βλ. Δημ. Καραπερόπουλος, «*Ελληνική ιατρική Ορολογία. Οι απαρχές της κατά το Νεοελληνικό Διαφωτισμό*», *Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής*, τόμ. 25,(2008), σελ. 244-247, και σε ανάτυπο Αθήνα 2009.

³² Γεώργιος Ιωάννου Ζαβίρας, *Νέα Ελλάδα ή Ελληνικόν Θέατρον*, ανατύπωση Α' εκδόσεως (1872). Επιμέλεια-Εισαγωγή-Ευρετήριον Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Αθήνα 1972, σελ. 204.

Encyclopedique, 1801, (τόμ. 4, σελ. 247-249) και σε επιστολή³³ του στον Άνθιμο Γαζή στις 16 Νοεμβρίου 1801.

Στην ανατομία και φυσιολογία του ανθρωπίνου σώματος είναι αφιερωμένο το πέμπτο Κεφάλαιο του δευτέρου τόμου του βιβλίου αυτού (*Γραμματική των φιλοσοφικών επιστημών...*, 1799, σελ. 539 κ. εξ.) με το οποίο μεταφέρονται στοιχεία της ιατρικής γνώσης στον ελληνικό χώρο. Ο Γαζής όμως δεν κάνει μόνο απλή μετάφραση. Προσθέτει πολλές υποσημειώσεις με τις σύγχρονες ιατρικές γνώσεις της εποχής του και τούτο διότι το πρωτότυπο βιβλίο είχε εκδοθεί πριν από σαράντα χρόνια. Η καταχώρηση των υποσημειώσεων αυτών στα ιατρικά θέματα δείχνει πόσο ενημερωμένος ήταν ο Γαζής στη σύγχρονη ιατρική γνώση. Και όπως διαπιστώνεται από τις παραπομπές, τα επιστημονικά βιβλία που χρησιμοποιεί είναι εκείνων των ετών της έκδοσης του βιβλίου του. Για παράδειγμα αναφέρουμε, εκτός από το παρακάτω μνημονευόμενο βιβλίο της «*Ανατομίας του ανθρωπίνου σώματος*», 1798, του ανατόμου Samuel Sommerring, και τα βιβλία «*Βοτανική*» του Carl Wildenow (1765-1812), «*Φυσική Ιστορία*» του Johann Blumenbach (1752-1840), που εκδόθηκαν το 1798 και 1799 αντίστοιχα και τα οποία ο Γαζής τα μνημονεύει στις υποσημειώσεις του³⁴, δηλωτικό της έγκυρης και σύγχρονης επιστημονικής ενημέρωσής του.

Στη συνέχεια θα παρουσιασθούν ενδεικτικά μερικές προσθήκες του Γαζή, που δείχνουν τη συμβολή του στην μεταφορά στον ελληνικό χώρο της σύγχρονης ιατρικής γνώσης.

1. Για τα είδη των οστών του ανθρωπίνου σκελετού καταχωρίζει σε υποσημείωση³⁵ τη σχετική διαίρεσή τους: σε κυλινδρικά, όπως είναι ο βραχίον, ο μηρός, σε πλατέα, όπως η ωμοπλάτη και επίμικτα, όπως το ιερόν οστόν, οι σπόνδυλοι, τα οστά του προσώπου, τα σησαμοειδή οστάρια. Για τον συνολικό αριθμό των οστών ο Γαζής γράφει σε υποσημείωση ότι είναι περισσότερα από όσα γράφει ο συγγραφέας και αυτό συμβαίνει, όπως επεξηγεί, «*όταν το μέτωπον είναι διηρημένον δια τινος ραφής, και το στέρνον ενίσταται εκ δύο οστών, μετρομένων εν τούτοις και των οσταρίων των εν τω συνδέσμω ευρισκομένων μεταξύ των κεράτων του νοειδούς οστού και του θυροειδούς χόνδρου*», με παρατηρήσεις του Γαζή πολύ λεπτομερείς.

Ακόμη σε άλλη υποσημείωση γράφει ότι τα οστά περιβάλλονται από τον υμένα περίοστεο, επισημαίνοντας ωστόσο ότι υπάρχουν και εξαιρέσεις, δηλ. οστά χωρίς περίοστεο, όπως είναι οι οδόντες. Επίσης γράφει για τους χόνδρους τονίζοντας ότι δεν περιβάλλονται από το περιχόνδριο, εκτός τους χόνδρους των πλευρών, της ξιφοειδής του στέρνου, και τους ταρσούς των οφθαλμών, λέγοντας ότι αυτά που γράφει στην υποσημείωση αναφέρονται στα ανατομικά θέατρα, δηλ. τα ανατομικά αμφιθέατρα, στοιχείο που δείχνει ότι ίσως να είχε μια τέτοια εμπειρία. Προσθέτουμε ότι ο όρος «περιχόνδριον» με την αναφορά αυτή του Γαζή εισάγεται πλέον στην ελληνική ιατρική ορολογία.

³³ Δανιήλ Φιλίππιδης- *Barbie du Bocage*-Άνθιμος Γαζής, *Αλληλογραφία (1794-1819)*, έκδοση, σχόλια, Αικατερίνη Κουμαριανού, Αθήνα 1966, σελ. 56.

³⁴ *Γραμματική των φιλοσοφικών επιστημών...*, ό. π., 1799, τόμ. Β', σελ. 546 και 504 αντίστοιχα.

³⁵ *Γραμματική των φιλοσοφικών επιστημών...* ό. π., 1799, τόμ. Β', σελ. 541-542. Βλ. επίσης Δημ. Καραμπερόπουλος, *Γνώσεις ανατομίας και φυσιολογίας του Θεσσαλού Διδασκάλου του Γένους Ανθίμου Γαζή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1993.

2. Στοιχείο της καινούργιας γνώσης του Γαζή αποτελεί το γεγονός ότι για τους μυς προτείνει νέα διαίρεση. Επισημαίνει ότι η μέχρι τότε διαίρεση σε κεφαλή, σώμα και ουρά «αφιλόσοφος ούσα, πρέπει να αποβληθεί, αντί δε ταύτης διαιρέσθω ο μυς εις τα δύο πέρατα και το μέσον» (σελ. 544). Για να ενισχύσει την πρότασή του φέρει ως παράδειγμα τον δελτοειδή μυ και ερωτά «ποία η κεφαλή και ποία η ουρά;». Η παρατήρηση αυτή του Γαζή δείχνει ότι είχε αρκετές γνώσεις ανατομίας για να είναι σε θέση να προτείνει νέους ανατομικούς όρους.

Σχετικά με τον συνολικό αριθμό των μυών του ανθρωπίνου σώματος ο Γαζής στην υποσημείωσή του γράφει «*τώρα μετρώμεν έως 600. όρα περί τούτου τον γ' τόμον του περί κατασκευής του ανθρωπίνου σώματος του Σόμμερρινγκ*», που πράγματι εκείνη την εποχή είχε εκδοθεί. Το χρονικό «*τώρα*» που γράφει ο Γαζής σημαίνει ότι παρακολουθούσε τις σύγχρονες εκδόσεις βιβλίων, τα ιατρικά ανατομικά συγγράμματα, όπως διαπιστώνεται από την αναφορά στο σχετικό βιβλίο του ανατόμου Samuel Sommerring (1755-1830), στο οποίο ο Γαζής παραπέμπει τον αναγνώστη, «*Περί κατασκευής του ανθρωπίνου σώματος*» «*De corporis humani fabrica*», του οποίου εκείνα τα χρόνια είχαν εκδοθεί οι πρώτοι τόμοι από το 1794 και ο έκτος το 1801. Τα σησαμοειδή οστάρια, που αναφέραμε, μνημονεύονται στην ανατομία του Σόμμερρινγκ.

Επί πλέον για την εξήγηση της κίνησης των μυών, ο Γαζής δεν μένει ευχαριστημένος από όσα γράφει ο συγγραφέας του βιβλίου, που μεταφράζει, και σημειώνει (σελ. 546) ότι «*αύτη η μηχανικωτάτη κίνησις της ανθρωπίνης μηχανής δεν είναι ικανή να ευχαριστήση την περιέργειαν. Εν γένει εις την φυσιολογίαν έχει ακόμη το ανθρώπινον πνεύμα διάστημα μέγιστον να ενασκήται*». Γεγονός που συνέβει στη συνέχεια με την πρόοδο της Φυσιολογίας.

3. Στο κεφάλαιο για την αναπνοή, ο Γαζής προσθέτει στην υποσημείωσή του την πρόσφατη γνώση, ότι το απαραίτητο στοιχείο του αέρος για την αναπνοή είναι το «οξυγόνο», γνώση που πριν από λίγα χρόνια, το 1790, από τον Λαβουαζιέ (A.L. Lavoisier, 1743-1794) είχε γίνει σχετική ανακοίνωση για το οξυγόνο ως απαραίτητο στοιχείο του αέρος για την αναπνοή. Στο Παράρτημα «*Περί αέρος*»³⁶, που είναι δικό του κείμενο, ο Γαζής μνημονεύει τους καινούργιους όρους «οξυγόνο», «*άζωτον*», «*ανθρακικόν οξύ*», «*νιτρικόν οξύ*». Μάλιστα πληροφορεί τον αναγνώστη ότι όταν υπάρχει κατάληξη σε «*-ικόν*» είναι το «*εντελές οξύ*» ενώ όταν δεν είναι «*μέχρι κόρου*», τότε το εκφράζουμε με την λήγουσα σε «*-ώδες*», όπως «*νιτρώδες οξύ*». Ο Γαζής εισάγει στο επιστημονικό ελληνικό λεξιλόγιο τους μνημονευθέντες όρους. Για πρώτη φορά καταγράφονται σε ελληνικό βιβλίο³⁷.

Σε άλλη σελίδα του βιβλίου (σελ. 359) γράφει ότι το οξυγόνο του αέρος ενώνεται στους πνεύμονες με το αίμα και το καθιστά κόκκινο, καθώς επίσης και ότι ένα μέρος κυκλοφορεί σε όλο τον οργανισμό και ένα μέρος ενώνεται με το ανθρακικό του αίματος και αποβάλλεται από τους πνεύμονες, δηλ. ως διοξείδιο του άνθρακος. Από όσο γνωρίζουμε από την έως τώρα έρευνά μας η αναφορά αυτή του Γαζή στη νέα γνώση του οξυγόνου για την αναπνοή, θα πρέπει να θεωρείται ως πρώτη καταγραφή στα ελληνικά.

Ενδιαφέρον έχει να υπογραμμίσουμε ότι ένα χρόνο πριν από την έκδοση της μετάφρασης του Γαζή, ο ιατρός Κήρυκος Χαιρέτης (1756-1830), που σπούδασε στην Πάδοβα της Ιταλίας, το 1798 τύπωσε το βιβλίο «*Εγχειρίδιον της των ζώων*

³⁶ Γραμματική των φιλοσοφικών επιστημών... 1799, τόμ. Α', σελ. 355.

³⁷ Βλ. Στεφ. Κουμανούδης, *Συναγωγή νέων λέξεων, προλεγόμενα* Κ.Θ. Δημαρά, Νεοελληνικά Μελετήματα 4, Αθήνα 1980.

οικονομίας»³⁸, το οποίο είναι ένα κείμενο για την ανατομία και φυσιολογία του πεπτικού, κυκλοφορικού και αναπνευστικού συστήματος. Όμως δεν μνημονεύει την καινούργια γνώση του οξυγόνου για την αναπνοή, στοιχείο που κάνει σημαντική τη συμβολή του Γαζή στη μεταφορά της καινούργιας γνώσης περί του οξυγόνου.

4. Σχετικά με το περιεχόμενο του εσωτερικού ωτός, λαβύρινθο και κοχλία, σε αντίθεση με τα μέχρι τότε παραδεδομένα ότι περιέχονταν αέρας, ο Γαζής γράφει ότι εσωτερικό του ωτός περιέχει ύδωρ, εκ των αγγείων του περιστέου διλυζόμενον, μεταφέροντας κατ' αυτόν τον τρόπο την πρόσφατη ιατρική γνώση. Επί πλέον όμως διερωτάται ποιά είναι «το πλέον αναγκαιόττον μέρος προς ακοήν, ο πρόαυλος, οι ημικύκλιοι σωλήνες ή ο λαβύρινθος» και απαντά ότι «είναι έτι άδηλον» και προσθέτει ότι «η φύσις δεν έκαμεν ουδέν μάταιον» (σελ. 566). Εντύπωση πάντως προκαλεί το γεγονός ότι ο Γαζής χρησιμοποιεί τον όρο «φύσις», που είναι όρος των φυσιοκρατών, αν και ο ίδιος είναι κληρικός. Εδώ θα θέλαμε να προσθέσουμε την περίπτωση του Ρήγα Βελεστινλή, ο οποίος μεταφράζει, όπως έχουμε αποδείξει³⁹, λήμματα από το μεγαλειώδες έργο του γαλλικού διαφωτισμού τη Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία των Diderot και D' Alembert, ωστόσο όμως χρησιμοποιεί τους όρους «Θεία Πρόνοια» και «Θεός» σε σχετικά κείμενα του Φυσικής απάνθισμα, όπως για παράδειγμα (στη σελ. 158), «*Ημείς ιξεύρομεν πως η Θεία Πρόνοια δεν έκαμε κανένα πράμα περιττόν εις τον κόσμον*» και (στη σελ.40) «*Ο Θεός δεν έκτισεν τίποτες του κάκου*»⁴⁰.

Για τα ακουστικά οστάρια ο Γαζής σε υποσημείωση παρατηρεί ότι αυτά δεν είναι τέσσερα όπως γράφει ο Άγγλος συγγραφέας αλλά, τρία. Το αναφερόμενο ως τέταρτο, το κυκλοειδές οστάριο το οποίο ονομάζεται και οστάριο του Σουλβίου⁴¹, όπως σημειώνει, από τον ανατόμο που το περιέγραψε, είναι ενωμένο με την μακρά απόφυση του άκμωνος. Οι παρατηρήσεις αυτές του Γαζή δείχνουν ότι γνωρίζει και μεταφέρει την πρόσφατη ανατομική γνώση. Ο Γαζής επί πλέον διερωτάται «*αν τέλος ο άνθρωπος ακούει και δια της σάλπιγγος του Ευσταχίου*»⁴², όπως μερικοί διατείνονται, φέρνοντας το παράδειγμα ότι οι κωφοί ανοίγουν το στόμα τους προς «*ευηκοΐα*». Τονίζει ότι είναι αμφισβητήσιμη αυτή η άποψη, επισημαίνοντας ότι «*και ο ήχος του ωρολογίου μεταξύ των οδόντων κρατουμένου*» μεταφέρεται μέσω των οστών και έτσι ακούουν. Και προσθέτει πως «*όταν γίνεται τρυπάνις του κρανίου ο ασθενής νομίζει να ακούη βροντάς*», φαινόμενο, το οποίο, όπως εξηγεί, έχει την αιτία στην διάδοση του ήχου δια των οστών.

5. Σχετικά με την «*Ιστορία του ανθρώπινου σώματος και τον θάνατο*», ο Γαζής γράφει, (σελ. 637-639), μια εκτενή υποσημείωση δύομισι σελίδων παραθέτοντας και τον τίτλο του βιβλίου από όπου έλαβε το κείμενο. Το βιβλίο ήταν του διάσημου Γερμανού ιατρού Chr. With. Hufeland (1762-1836)⁴³, που εκδόθηκε, όπως έχουμε

³⁸ Κήρυκος Χαιρέτης, *Εγχειρίδιον της των ζώων οικονομίας*, Βενετία 1798. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η ιατρική ευρωπαϊκή γνώση στον ελληνικό χώρο 1745-1821*, Βιβλιοθήκη Ιστορίας της Ιστρικής, αρ. 1, Αθήνα 2003, σελ. 77-78.

³⁹ Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «*Η Γαλλική "Encyclopedie"* ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα "Φυσικής απάνθισμα"», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 21 (1997), σελ. 95-128.

⁴⁰ Ρήγας Βελεστινλής, *Φυσικής Απάνθισμα*, Βιέννη 1790, αναστατική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006⁴.

⁴¹ «*Σύλβιος*» είναι ο ονομαστός ανατόμος του 16^{ου} αιώνας στο Παρίσι Jacques Dubois (Sylvius), (1478-1555). Βλ. F. H. Garrison, *An introduction to the history of medicine*, επανέκδοση της τέταρτης έκδοσης, W.B. Saunders Company, Philadelphia and London, 1961, σελ. 222.

⁴² Είναι η αποκαλούμενη σήμερα «*Ευσταχιανή σάλπιγγα*», από το όνομα του ανατόμου Bartolomeo Eustacchio (1524-1574). Βλ. F. H. Garrison, *An introduction to the history of medicine*, ό. π. σελ. 221.

⁴³ Σχετικά βλ. Νικ. Λούρος, «*Ο Γερμανός ιατρός C.W.Hufeland και ο απελευθερωτικός αγών των Ελλήνων*», *Παρνασσός*, τόμ. 13, (1971), σελ. 319-333.

εξετάσει, μόλις το 1798, δηλ. τον προηγούμενο χρόνο από αυτήν του Γαζή, στοιχείο που δείχνει πάλι την σύγχρονη βιβλιογραφική γνώση του Γαζή. Μάλιστα ο τίτλος του βιβλίου του Hufeland περιέχεται στην Ιατρική Βιβλιογραφία του Αναστασίου Γεωργιάδου⁴⁴. Διαπιστώνεται κατ' αυτόν τον τρόπο πόσο γρήγορα περνά η σύγχρονη ιατρική γνώση στον ελληνικό χώρο και με τη συμβολή του Ανθίμου Γαζή.

6. Ο Ανθιμος Γαζής στο τέλος του βιβλίου προσθέτει και δύο ανατομικά σχήματα. Χαρακτηριστικά γράφει (σελ. 552): «*Δια την περισσοτέρων κατάληψιν της εσωτερικής κατασκευής του ανθρωπίνου σώματος προσετέθη και ο κγ' πίναξ, εν ώ εισί κεχαραγμένα δύο ανθρώπινα σώματα*», πρακτική που δείχνει την παιδαγωγική τακτική του Γαζή, να προσφέρει παραστατικά τη νέα γνώση. Στην μία ανατομική εικόνα είναι «*η εξάπλωσις του αίματος εις όλον το σώμα δια των αρτηριών και η επάνοδος αυτού δια των φλεβών εις την καρδιά*». Σημειώνει την κοίλη φλέβα, την κατιούσα αορτή, τους νεφρούς και την κύστη. Στην άλλη ανατομική εικόνα σημειώνει την τραχεία αρτηρία, τις σφαγίτιδες φλέβες, το δεξιόν ωτίον της καρδιάς, την πνευμονική αρτηρία, το διάφραγμα, το ήπαρ, τον στρογγύλο σύνδεσμο και την ομφαλική αρτηρία του εμβρύου, την χοληδόχο κύστη, τον σπλήνα. [Εδώ η εικόνα με τα Ανατομικά σχήματα]

Τα ανατομικά αυτά σχήματα, σύμφωνα με την έρευνά μας⁴⁵, αποτελούν τις πρώτες ανατομικές εικόνες σε ελληνικό βιβλίο. Και μάλιστα έχουν καταχωριστεί όχι από γιατρός και όχι σε ένα καθαρά ιατρικό βιβλίο, αλλά από ένα λόγιο κληρικό και σε βιβλίο εγκυκλοπαιδικής γνώσεως, θα λέγαμε σε βιβλίο φυσικής ιστορίας.

7. Ο Γαζής μνημονεύει τα ερυθρά αιμοσφαίρια, τα οποία αποκαλεί «*κόκκινα σφαιρίδια*», επίσης τα λεμφαγγεία, τα οποία ονομάζει «*λνμφατικά αγγεία*». Σημειώνουμε ότι πρώτη αναφορά των ερυθρών αιμοσφαιρίων, όπως έχουμε επισημάνει σε σχετική μελέτη μας, είναι εκείνη στα 1757 του ιατροφιλόσοφου Θωμά Μανδακάση (1709-1796), ο οποίος τα αποκαλεί ως «*τοις ερυθροίς του αίματος σφαιριδίοις*»⁴⁶.

8. Ο Γαζής για να προσφέρει την πρόσφατη γνώση καταχωρίζει ακόμη και μερικά παραρτήματα στο βιβλίο του αυτό. Ένα παράρτημα αναφέρεται στις χημικές ζυμώσεις (οινώδη, οξώδη και σηπτική ζύμωση) το οποίο μετά από παράκληση του Γαζή το έγραψε ο φίλος του ιατρός Μανουήλ Σαρής Τενέδιος⁴⁷ (1778-1802). Για τον ιατρό αυτό έχουμε γράψει μια σχετική μονογραφία για το διαφωτιστικό του έργο, το οποίο έγραψε στα λίγα χρόνια της ζωής του, διότι απεβίωσε το 1802 σε ηλικία 24 ετών από νοσοκομειακή λοίμωξη πέφτοντας θύμα του καθήκοντος. Στη Βιβλιοθήκη Μηλεών υπάρχει αυτόγραφο ημερολόγιο⁴⁸ του Ανθίμου Γαζή του 1802, στο οποίο γράφει στις 3 Ιουνίου 1802 τα έξοδα της κηδείας του φίλου του ιατρού Μανουήλ Σαρή Τενεδίου.

9. Ο Γαζής επιμελήθηκε επίσης την έκδοση του βιβλίου του Νικοδήμου Αγιορείτου, *Εγχειρίδιον συμβουλευτικόν περί της φυλακής των πέντε αισθήσεων*, Βιέννη 1801, στο

⁴⁴ Αναστάσιος Γεωργιάδης, *Αντιπανάκεια*, Βιέννη 1810, σελ. 542.

⁴⁵ Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Γνώσεις ανατομίας και φυσιολογίας του Θεσσαλού Διδασκάλου του Γένους Ανθίμου Γαζή (1758-1828)*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1993, σελ. 26, υποσημ. 109.

⁴⁶ Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η ιατρική ευρωπαϊκή γνώση στον ελληνικό χώρο ..., ο. π., σελ. 248.*

⁴⁷ Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ο ιατρός Μανουήλ Σαρή Τεν'εδιος (1778-1802) και το διαφωτιστικό του έργο. Συμβολή στην Ελληνική Βιβλιογραφία*, εκδόσεις Αθ. Σταμούλης, Αθήνα, 1999.

⁴⁸ Αυτοψία τον Αύγουστο του 2010.

οποίο υπάρχει και ένα κεφάλαιο «Περί καρδιάς». Σ' αυτό ο Γαζής καταχωρίζει μία εκτενή υποσημείωση περί της κυκλοφορίας του αίματος και επί πλέον επεξηγεί με ιατρικούς όρους τα δύο σχήματα της καρδιάς. Μάλιστα κάνει αναφορά στη μικρή κυκλοφορία του αίματος δηλ. τη διαδρομή του αίματος από τη δεξιά κοιλία της καρδιάς στους πνεύμονες και από εκεί στον αριστερό κόλπο της καρδιάς και στη μεγάλη κυκλοφορία του αίματος, ιατρικοί όροι που έκτοτε έχουν καθιερωθεί στην ιατρική ορολογία. Σημειώνουμε πως με τη μετάφραση του «*Εγχειριδίου συμβουλευτικού περί της φυλακής των πέντε αισθήσεων*» στα Ρουμανικά το 1826, το κείμενο του Γαζή θεωρείται ένα από τα πρώτα κείμενα που μετέφεραν στα Ρουμανικά τις γνώσεις της κυκλοφορίας του αίματος, ενώ τα δύο ανατομικά σχέδια της καρδιάς θεωρούνται ως τα πρώτα επιστημονικά σχέδια που δημοσιεύθηκαν στα Ρουμανικά⁴⁹. [Εδώ τα δύο ανατομικά σχήματα της καρδιάς]

10. Μια άλλη συμβολή του Γαζή, που έχουμε επισημάνει, είναι ο εμπλουτισμός της ελληνικής ιατρικής ορολογίας. Στα έργα του ο Γαζής καταγράφει νέους ιατρικούς όρους, οι οποίοι εισάγονται στην ελληνική γλώσσα και έχουν έκτοτε καθιερωθεί στην ελληνική ιατρική ορολογία. Ενδεικτικά μνημονεύονται:

ερεθιστικότητας, 1799, σελ. 637.
 ανώνυμος αρτηρία, 1801, σελ. 290.
 κατιούσα αορτή, 1799, σελ. 552
 περιχόνδριον, 1799, σελ. 543.
 μεγάλη και μικρά κυκλοφορία του αίματος, 1801, σελ. 289-294.
 ομφαλική αρτηρία, 1799, σελ. 552
 στρογγύλος σύνδεσμος ήπατος, 1799, σελ. 552
 σωματολογία, 1799, τόμ. Α', σελ. 37
 τόξο αορτής, 1801, σελ. 292
 υποκλείδιος αρτηρία 1801, σελ. 290
 ανθρωπογεωγραφία, 1799, σελ. 539
 τριχοκέφαλος ταινία 1977, σε. 617
 οξυγόνον, 1799, 556
 άζωτον, 1799, σελ. 355
 υδρογόνον, 1799, σελ. 354
 στεατικόν οξύ, 1799, σελ. 678
 ανθρακικόν οξύ, 1799, σελ. 355
 νιτρικόν και νιτρώδες οξύ, 1799, σελ. 355
 οξύδειον, 1799, σελ. 355

Και επί πλέον τους όρους:

ορυκτολόγος, 1802
 γεωλογία 1799, σελ. 370
 ανθρωπογραφία 1799, σελ. 539

11. Ο Γαζής, ως υπεύθυνος εκδότης του περιοδικού «*Ερμής ο Λόγιος*», παρουσιάζει το 1812 το ιατρικό βιβλίο του ιατρού Αγγέλου Μελισσηνού⁵⁰, που είχε εκδοθεί στα

⁴⁹ Virgil Candea, «William Harvey, Anthime Gazis et les debuts de la science Roumaine moderne», *Balkan Studies*, Θεσσαλονίκη, τόμ. 5, (1964), σελ. 77-88. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Οι γνώσεις ανατομίας και φυσιολογίας...*, ό. π., σελ. 42.

⁵⁰ Δημ. Καραμπερόπουλος, «Περί Ανθίμου Γαζή και ιατρού Αγγέλου Μελισσηνού», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 32, (Λάρισα 1997), σελ. 167-171, και σε ανάτυπο, Αθήνα 1998. Ο Μελισσηνός πρόσφερε το ίδιο βιβλίο και στον Αδαμάντιο Κοραή με σχετική αφιέρωση «*Εις σημείον αγάπης και ελαβείας το εργχειρίδιον τούτο προσφέρει τω σοφώ και φιλογενεί Κοραή Άγγελος Μελισσηνός. Εν*

ιταλικά τον προηγούμενο χρόνο με τίτλο «*Πονημάτιον επάνω εις την κίνα-κίνα και μεταχείρισιν αυτής εις τους περιοδικούς πυρετούς, γεγραμμένον εις Ιταλικήν διάλεκτον παρά Μελισσηνού Αγγέλου Κεφαλληνέως, στεφανωθέντος εις την ιατροχειρουργικήν τέχνην, 1811 εις όγδοον, φύλλ. 171. Μεδιόλανα εκ του τύπου Δεστέφανης*». Μάλιστα ο συγγραφέας έστειλε ένα αντίτυπο στον Γαζή με σχετική αφιέρωση, το οποίο τώρα εναπόκειται στη Βιβλιοθήκη των Μηλεών και το χρησιμοποιήσαμε. Ο Γαζής κάνει σχετική παρουσίαση⁵¹ του βιβλίου, στο οποίο επισημαίνεται η ορθή χρησιμοποίηση του φαρμάκου, που παράγεται από το φυτό κίνα-κίνα, δηλ. η κινίνη, για την αντιμετώπιση των περιοδικών πυρετών, όπως τότε ονομάζονταν η ελονοσία, και ήταν ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα υγείας στον ελλαδικό χώρο⁵². Κατ' αυτόν τον τρόπο μεταφέρεται η νέα ιατρική γνώση της θεραπείας της ελονοσίας με την κίνα-κίνα, που ήταν πρόδρομος μορφή της κινίνης.

12. Τέλος προσθέτουμε ότι στο «Λεξικό» του ο Άνθιμος Γαζής εμπλουτίζει τους ιατρικούς όρους με κείμενα από τους αρχαίους Έλληνες ιατρούς Ιπποκράτη, Γαληνό, Διοσκορίδη, Αρεταίο τον Καπαδόκη, Ρούφο τον Εφέσιο, Παύλο τον Αιγινήτη, καθώς επίσης τον Αριστοτέλη, τον Πολυδεύκη κ. α'. Για παράδειγμα στον όρο «αγγειολογία» παραθέτει χωρίο από τον Παύλο Αιγινήτη, στον όρο «αιμάτωση» από τον Γαληνό, στον όρο «αορτή» από τον Αριστοτέλη. Είναι δείγμα της γνώσης των αρχαίων ελληνικών ιατρικών κειμένων από τον Γαζή. Επί πλέον προσφέρει τη δυνατότητα στους νεώτερους Έλληνες ιατρούς να χρησιμοποιούν κατάλληλα αυτά τα αρχαία ιατρικά κείμενα.

Για τον τάφο του Ιπποκράτους, ο Άνθιμος Γαζής με θλίψη γράφει στο βιβλίο του «*Βιβλιοθήκης Ελληνικής*»⁵³, πως είδε τον τάφο του Ιπποκράτους στη Λάρισα χωρίς να μπορέσει να διαβάσει την επιγραφή λόγω των τουρκοπαίδων, τα οποία τον είχαν περικυκλώσει: «*Ο τάφος του Ιπποκράτους κείται έξω της Λαρίσσης μεταξύ εις τα των Τούρκων μνήματα, επάνω εις τον δρόμον, μετά τινος επιγραφής, τον οποίον είδον κι' εγώ, αναγνώσας την επιγραφήν, μη δυνηθείς δε να την αντιγράψω δια τον φόβον των περικυκλοσάντων με τουρκοπαίδων, ανεχώρησα λυπημένος και με σταναγμούς*». Αξιοπρόσεκτη είναι η φράση «*είδον κι' εγώ*», που σημαίνει πως και κάποιος άλλος είδε τον τάφο, και αυτός ήταν ο Ρήγας Βελεστινλής, ο οποίος λίγα χρόνια πιο πριν το 1797 αναγράφει στον «*Νέο Ανάχαρσι*»⁵⁴ για τον τάφο του Ιπποκράτους.

Συνοπτικά παρουσιάζονται μερικές χαρακτηριστικές περιπτώσεις, οι οποίες δείχνουν τη συμβολή του Ανθίμου Γαζή στη μεταφορά της σύγχρονης ιατρικής γνώσης από την Ευρώπη στον ελληνικό χώρο, καθώς επίσης και η εργογραφία του. Επί πλέον μερικές φορές ο Γαζής πρωτοπορεί με την δημιουργία ιατρικών όρων, με τη μνεία του οξυγόνου και την παράθεση των ανατομικών εικόνων, που συμβάλλουν στην κατανόηση της καινούργιας γνώσης. Ευελπιστούμε ότι θα υπάρξει ανταπόκριση για μια συστηματική έκδοση όλων των έργων των διδασκάλων της Μαγνησίας, μια και

Παρισίους τη 20 Ιουνίου 1812», όπως παρουσιάζεται από τον καθηγητή Στέριο Φασουλάκη, «Ο Άγγελος Μελισσηνός προς τον J.-L. Alibert και η αθησαύριστη επιστολή του στον Κοραή», *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, τόμ. 6 (1992-1994), σελ. 257-264.

⁵¹ *Ερμής ο Λόγιος*, Β', (1812), σελ. 195-196.

⁵² Δημ. Καραμπερόπουλος, «Οι περιοδικοί ή διαλείποντες πυρετοί κατά την προεπαναστατική εποχή», *Δέλτος*, τεύχ. 30, (2005), σελ. 26-30, και σε ανάτυπο, Αθήνα 2009.

⁵³ Άνθιμος Γαζής, *Βιβλιοθήκης Ελληνικής*, τόμ. Α', Βενετία 1807, σελ. 200, υποσημ. α'.

⁵⁴ Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, Αθήνα 2006, σελ. 362.

έγινε η αρχή με τα Άπαντα του Ρήγα Βελεστινλή. Να συνεχιστεί και με τις υπόλοιπες μεγάλες φυσιογνωμίες των Διδασκάλων του Γένους της Μαγνησίας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Εργογραφία του Ανθίμου Γαζή, (1764-1828)

Α΄. ΒΙΒΛΙΑ

I. ΛΕΞΙΚΑ

1. *Βιβλιοθήκης Ελληνικής βιβλία δύο περιέχοντα κατά χρονικήν πρόοδον τας περί των εξόχων Ελλήνων συγγραφέων βεβαιοτέρας ειδήσεις. Συνεραμισθέντα εκ παλαιών και νεωτέρων κριτικών και εκδοθέντα υπό Ανθίμου Γαζή του Μηλιώτου, τόμ. Α΄+Β΄, Βενετία 1807. [Φ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα. Βιβλί-Φυλλάδια. Τόμος Πρώτος 1801-1818*, Βιβλιολογικό Εργαστήρι, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1997, αρ. 1807.8 και 9]*
2. Ανθίμου Γαζή, *Λεξικόν Ελληνικόν προς χρήσιν των περί τους παλαιούς συγγραφείς ενασχολουμένων. Επιστασία και διορθώσει Σπυρίδωνος Βλαντή, τόμος Πρώτος Α-Θ, Βενετία 1809. Τόμος Δεύτερος Ι-Π, Βενετία 1812. Τόμος Τρίτος, Ρ-Ω, Βενετία 1816. [Φ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία..., ό. π.*, αρ. 1809.2, 1812.4, 1816.11].*

II. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ

1. Ευγενίου του Βουλγάρεως, *Αδολεσχία Φιλόθεος, ήτοι εκ της αναγνώσεως της ιεράς Μωσαϊκής Πεντατεύχου Βίβλου*, επιστασία του Αρχιμανδρίτου Ανθίμου Γαζή, τόμ. Α΄+Β΄, Βιέννη 1801. [Φ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία..., ό. π.*, αρ. 1801.2 και 3].
2. Νικοδήμου Αγιορείτου, *Εγχειρίδιον Συμβουλευτικόν περί φυλακής των πέντε αισθήσεων*, Επιστασία του Αρχιμανδρίτου Ανθίμου Γαζή, Βιέννη 1801. (Στο Κεφάλαιο «Περί Καρδίας», όπου περιγράφεται η κυκλοφορία του αίματος και καταχωρίζονται δύο ανατομικά σχήματα της καρδιάς, ο Γαζής αναγράφει σε εκτενή υποσημείωση την κυκλοφορία του αίματος με τους σχετικούς ανατομικούς όρους). [Φ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία..., ό. π.*, αρ. 1801.13].
3. Μανουήλ Μάνου του Βυζαντίου, *Ακολουθία των αγίων και ενδόξων μεγάλων μαρτύρων Μανουήλ Σαβέλ και Ισμαήλ ψαλλομένη κατά την ιζ΄ του Ιουνίου, επιμελεία και επιστασία του Αρχιμανδρίτου Ανθίμου Γαζή*, Βιέννη 1803. [Φ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία..., ό. π.*, αρ. 1803.6].

III. ΙΣΤΟΡΙΚΑ

4. *Ιστορία Καρόλου του ΙΒ΄ βασιλέως της Σουεδίας*, μεταφρασθείσα ..παρά Κωνσταντίνου του Τζιγαρά, επιστασίας του Αρχιμανδρίτου Ανθίμου Γαζή, Βενετία 1806. [Φ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία..., ό. π.*, αρ. 1806.44].

IV. ΘΕΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

1. *Γραμματική των φιλοσοφικών επιστημών, ή σύντομος ανάλυσις της πειραματικής νεωτέρας φιλοσοφίας*, του Άγγλου Βενιαμίν Μαρτίνου, νυν δε το πρώτον εκδοθείσα εις την κοινήν των Ελλήνων διάλεκτον και μετά πλείστων σημειωμάτων επαυξηθείσα παρά Ανθίμου Γαζή Θετταλομάγνητος. Βιέννη 1799. [Γ.Γ. Λαδά και Αθ. Δ. Χατζηδήμου, *Ελληνική Βιβλιογραφία των ετών 1796-1799*, Αθήνα 1973, αρ. 15, σελ. 215-216].
5. Κονδιλλιάκ, *Η Λογική ή αι πρώται αναπτύξεις της τέχνης του στοχάζεσθαι*, μεταφρασθέν παρά Δανιήλ Δημητρίου ιερομονάχου του Φιλιππίδου, Επιστασία Ανθίμου Αρχιμανδρίτου Γαζή, Βιέννη 1801. [Φ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία...*, ό. π., αρ. 1801.21].
6. Γουίδωνος του Γράνδη, *Σύνοψις των κωνικών τομών...* μεταφρασθείσα εκ της λατινίδος φωνής εις την καθ' ημάς απλουστέραν διάλεκτον υπό Σ.Α.Σ[σάνη], εξ ης μετήνεκται εις την ελληνικήν παρά Ιωνά ιερομ. Σπαρμιώτου, επιστασία και διορθώσει Ανθίμου Γαζή Αρχιμδ. του Μηλιώτου, Βιέννη 1802. [Φ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία...*, ό. π., αρ. 1802.53].
7. Φουρκροά Α.Φ., *Χημική φιλοσοφία, εκ γραικισθείσα μετά προσθήκης και τινών σημειωμάτων* υπό Θεοδοσίου Μ. Ηλιάδου, επιδιορθωθείσα και τύποις εκδοθείσα υπό Ανθίμου Γαζή ..., Βιέννη 1802. [Φ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία...*, ό. π., αρ. 1802.59].
8. Ιερωνύμου Λαλάνδ, *Επιτομή αστρονομίας*, μεταφρασθείσα εις την καθομιλουμένην ελληνικήν διαλεκτον παρά Δ.Δ. του Φιλιππίδου..επιστασία, συνδρομή και διορθώσει του αρχιμδ. Ανθίμου Γαζή, τόμ. Α'-Β', Βιέννη 1803. [Φ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία...*, ό. π., αρ. 1803.30 και 31].
9. *Των κωνικών τομών Αναλυτική Πραγματεία...* παρά του Αββά Καίλλε...εις την ελληνίδα επιδιορθωθείσα παρά Κωνσταντίνου Μιχαήλ του εκ Λαρίσης, επιστασία του Αρχιμανδρίτου Ανθίμου Γαζή Μηλιώτου, Βιέννη 1803. [Φ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία...*, ό. π., αρ. 1803.79].
10. Νικηφόρου Θεοτόκη, *Στοιχεία Γεωγραφίας* πλείστοις δε σημειώμασι και σχήμασι πλουτισθέντα υπό Ανθίμου Γαζή, Βιέννη 1804. (Εκτός των σχημάτων ο Γαζής πρόσθεσε και τον χάρτη «Πίναξ Καθολικός των δύο ημισφαιρίων»). [Φ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία...*, ό. π., αρ. 1804.67].
11. Μελετίου *Γεωγραφία παλαιά και νέα....πλήστεις δε σημειώμασιν επαυξηθείσα μετά τινων παραρτημάτων και πέντε Γεωγραφικών Πινάκων και επιδιορθωθείσα*, εξεδόθη ήδη το δεύτερον υπό Ανθίμου Γαζή του Μηλιώτου, Βενετία, τόμ. Α'+Β', 1807. [Φ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία...*, ό. π., αρ. 1807.41 και 42, 43, 44].

Β'. ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

1. *Ερμής ο Λόγιος*, Βιέννη 1811. (Υπεύθυνος έκδοσης του σημαντικού αυτού διαφωτιστικού περιοδικού κατά την προεπαναστατική περίοδο, του οποίου η έκδοση παύθηκε με την έκρηξη τη Ελληνικής επαναστάσεως το 1821).

Γ'. ΧΑΡΤΕΣ

1. *Πίναξ Γεωγραφικός της Ελλάδος, με τα παλαιά και νέα ονόματα* Επιδ. [ιορθωθείς] υπό Α. Α. Γαζή Μηλιώτου. Εκδοθείς παρά Φρανσουά Μύλλερ. Αφιερωθείς τω Γένει των Ελλήνων. Αώ.1800. Εν Βιέννη. Επανεκδόθηκε το 1810. (Διαστάσεις: 100 εκ X 100 εκ. περίπου. Είναι η *Χάρτα της Ελλάδος* του Ρήγα Βελεστινλή με μερικές επιδιορθώσεις του Γαζή με τον ίδιο χαρακτή). [Δ. Γκίνη και Β. Μέξα, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863*, τόμ. Ι, 1800-1839, Αθήνα 1939, αρ. 23].
2. *Άτλας ή χάρτης περιέχων καθολικούς γεωγραφικούς πίνακας της υδρογείου σφαίρας ..και μερικών πίνακα της Βλαχίας...Πονηθείς χάριν των φιλομαθών υπό Γεωργίου υιού του ενδοξοτάτου άρχοντος μεγάλου Βορνίκου Ραδουκάνου Γολέσκου, ού και αναλώμασι τύποις εξεδόθη*, Βιέννη, 1800. [Δ. Γκίνη και Β. Μέξα, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863*,..., ό.π., αρ.3].
3. *Πίναξ Γεωγραφικός της Ευρώπης*. Ελληνιστί εκδοθείς υπό του Αρχιμ. Ανθίμου Γαζή του από Μηλεών του Πηλίου Όρους χάριν των φιλομαθών του Ελληνικού Γένους. Βιέννη 1801. Εχαράχθη υπό Κ. Σχινδελμάϋερ εν Βιέννη. [Δ. Γκίνη και Β. Μέξα, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863*..., ό.π., αρ. 92].
4. *Πίναξ Γεωγραφικός της Ασίας, εκδοθείς υπό Ανθίμου Γαζή...χάριν των φιλομαθών. Αναλώμασι των Κυρίων Ζωσιμαδών*. Βιέννη 1802. Εχαράχθη υπό Κ. Σχινδελμάϋερ εν Βιέννη. [Δ. Γκίνη και Β. Μέξα, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863*..., ό.π., αρ. 164
5. *Πίναξ Καθολικός των δύο Ημισφαιρίων* υπό Α.Α. Γαζή. Εχαράχθη υπό Κ. Σχινδελμάϋερ εν Βιέννη [1804] (19,5 εκ X 40εκ.).(Προσθήκη στο βιβλίο *Στοιχεία Γεωγραφίας* του Νικηφόρου Θεοτόκη, Βιέννη 1804).
6. *Η Ευρώπη δια την Γεωγραφίαν του Μελετίου*, εκδοθείς υπό Α. Α. Γαζή, (24.5 εκ X 21 εκ.), στον τόμ. 1, Βενετία 1807.
7. *Η Ελλάς δια την Γεωγραφίαν του Μελετίου*, στον τόμ. 2, Βενετία 1807.
8. *Η Ασία δια την Γεωγραφίαν του Μελετίου*, στον τόμ. 3, Βενετία 1807.
9. *Η Αμερική δια την Γεωγραφίαν του Μελετίου*, στον τόμ. 4, Βενετία 1807.
10. *Η Αφρική δια την Γεωγραφίαν του Μελετίου*, *Εξεδόθησαν υπό Α.Α. Γαζή*. Εχαράχθησαν υπό Ιωαν. Αντων. Ζιουλιάνη, τόμ. 4, Βενετία 1807.
11. *Η Μαγνησία* υπό Α. Γαζή. 1805, [Βιέννη]. (30 εκ. X 22εκ.). Επανεκδόθηκε το 1814 (18 εκ.X 11εκ.). [Δ. Γκίνη και Β. Μέξα, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863*, ..., ό.π., αρ. 814].

12. Πίναξ χωρογραφικός της μεγάλης αρχισατραπίας Ικονίου μετά των υπ' αυτήν επτά στρατηγικών λεγομένων τουρκιστί σατζάκια νυν πρώτον ιδιοχειρί σχεδιασθείς και ίδια δαπάνη τύποις εκδοθείς...παρά του πρότερον εν εκείνη τη επαρχία αρχιερατεύσαντος...μητροπολίτου Αδριανουπόλεως κυρίου Κυρίλλου, επιστασία Ανθίμου Γαζή, εν Βιέννη, Νέϊκλιστ, 1812. (ένα φύλλο διαστάσεων 88εκ. X 66 εκ.). [Δ. Γκίνη και Β. Μέξα, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863, ..., ό.π., αρ. 724*].
13. *Ασία δια την Ρουμουνίαν*. Εχαράχθη υπό Κ. Νεάνλις, [Βιέννη 1816], (55 εκ. X 37 εκ.). Προσθήκη στο βιβλίο του Δ. Φιλίππιδη, *Γεωγραφικόν της Ρουμουνίας*, [Λειψία] 1816. (Ενδιαφέρον έχει ότι όταν στην άκρη του χάρτη δίπλα στη Μ. Ασία έχει την Ελλάδα, όπου αναγράφει μόνο τη λέξη Ελλάς και Θεσσαλονίκη, ο Γαζής αναγράφει και τη λέξη «Πήλιον», θέλοντας να δηλώσει τον τόπο καταγωγής του, την πάτριο γη).
14. *Ρουμουνία*, [Βιέννη 1816], (44 εκ. X 35 εκ.). (Προσθήκη στο βιβλίο του Δανιήλ Φιλίππιδη, *Γεωγραφικόν της Ρουμουνίας*, [Λειψία] 1816, όπου αναγράφεται ότι «Η Ρουμουνία και το βόρειον του παλιού κόσμου εχαλκογραφήθησαν εν Βιέννη επιστασία τινός των εκεί [του Α. Γαζή]»).